

Др ИРИНА ДЕРЕТИЋ
Филозофски факултет
Универзитет у Београду

АРИСТОТЕЛОВО ЕТИЧКО УЧЕЊЕ У ТУМАЧЕЊУ МИЛОША Н. ЂУРИЋА

Апстракт: Намера овог рада јесте да критички преиспита смисао и значај интерпретације Милоша Ђурића Аристотеловог „етичког учења“. У том контексту ћемо прво указати на његов начелан приступ хеленској, посебно филозофској баштини. Потом ћемо размотрити опште карактеристике које он приписује Аристотеловој етици уопште, те ћемо онда приступити Ђурићевом тумачењу средишњих појмова његове практичке философије, са посебним освртом на његово разумевање Стагираниновог појма пријатељства.

Кључне речи: Аристотел, Милош Н. Ђурић (1892–1967), етика, блаженство, врлина, пријатељство.

Мало је стваралаца у српској култури какав је био Милош Н. Ђурић, који би се могли подичити тако разноврсним, темељним и обимним научним делом, чијим се радовима увек изнова враћамо, а без којих не бисмо могли да започнемо истраживање у одређеном домену. Готово да нема сегмента грчке књижевности или етичког промишљања којим се није бавио овај наш најплоднији хелениста, било тако што их је преводио или пак надахнуто тумачио. Стога ће се свако ко почиње да се бави хеленистичким темама на српском језику неизбежно сусрести са делом Милоша Н. Ђурића.¹ Многи његови радови представљају пионирска настојања да се одређена материја зналачки и критички протумачи на српском језику. Такав је случај и са Аристотеловом етиком.

Ђурићева расправа „Аристотелово етичко учење с обзиром на историјско-етичко народно предање“, која је изложена на скупу Академије фи-

---

¹ О стваралаштву Милоша Н. Ђурића у целини, као и о његовим преводима са грчког језика упечатљиво пише Станислав Винавер и сам изузетан познавалац античке баштине и српског народног песништва. Уп. *Дела Станислава Винавера*, књ. 5, прир. Гојко Тешић, Београд, Службени Гласник, 2013, стр. 355–361.

лософских наука 5. VI 1939. године, а објављена 1940. у издању Српске краљевске академије, представља прву подробнију студију о Стагиралиновој етици код нас.² Додатак уз Аристотелово етичко учење врло речито показује да Ђурић у својим промишљањима ове доктрине не полази само од етичких учења, која су претходила Стагиралину, већ и од живог, условно говорећи, „народног“ предања, од грчке културе, која је неодвојива од грчке философије, те се независно од ње ни не може у потпуности разумети, посебно када је реч о грчкој етици.

Премда су прошле 73 године од објављивања ове обимне и развијене расправе, она и данас може послужити као погодан и информативан увод у разумевање темељних сегмената Стагиралиновог учења о истинској срећи (то јест блаженству, како Милош Ђурић преводи грчку реч *eὐδαιμονία* на српски језик), етичким и дијаноетичким врлинама и пријатељству. Из ове његове студије може се сагледати и какав је његов приступ философовској тематици и проблемима уопште, која питања сматра најрелевантнијим, те како се односи према проблемима философовске терминологије. Исто тако, на основу овога дела, као и из поглавља о Аристотелу из његове чувене *Историје хеленске еџике*,³ може се показати и какав је био однос Милоша Ђурића како према њему савременим интерпретаторима Аристотелове философовије и грчке културе уопште, тако и према нашој философовској традицији.⁴

Основна намера овог рада јесте преиспитивање карактера, смисла и значаја Ђурићеве рецепције Аристотеловог „етичког учења“. Прво ћемо нешто прокоментарисати о његовом посебном и врло препознатљивом начину писања и излагања. Потом ћемо, у основним цртама, настојати да изложимо његов приступ философовским проблемима, који је јасно препознатљив управо у његовим етичким студијама. После тога ћемо преиспитати које су према Милошу Ђурићу кључне карактеристике Аристотелове етике, приступ овој проблематици, као и његова актуелност и значај за српску философовску баштину, те културу уопште. Другим речима, настојаћемо да покажемо у чему се састоји историјско-културолошки и образовни значај Ђурићевих етичких промишљања, да бисмо испитали колики су херменеутичка дубина, оригиналност и философовски значај ове његове интерпретације Аристотела.

Најпре о првој теми, то јест особеном начину излагања Милоша Ђурића, који доста говори и о његовом приступу српској философовској баштини, или, прецизније речено, о томе шта је Милош Ђурић сматрао „философов-

---

² Уп. Милош Н. Ђурић, „Аристотелово етичко учење с обзиром на историјско-етичко народно предање“, у: *Глас* CLXXXIV, Српска краљевска академија, Други разред – философовско-филолошке и историјске науке 93, Београд, 1940.

³ Уп. Милош Н. Ђурић, *Историја хеленске еџике*, Београд, Завод за издање уџбеника Народне Републике Србије, Београд, 1961.

⁴ О приступу и карактеру проучавања грчке философовије пише и Слободан Жуњић. Уп. Слободан Жуњић, *Историја српске философовије*, Плато, Београд, 2009, нарочито стр. 408.

ским“ у нашем духовно-историјском предању. Његова реченица је кратка, кристално јасна, једноставна. Њему је стран наглашени интелектуализам, који се неретко огледа у употреби латинских лексема, чиме се иза помпезно звучећих речи често крије лажна ученост. Реченице су му живе, сликовите и занимљиве, и то без лажне драматичности или пак патетичности. Код њега нема околишања у излагању, он иде *in medias res*, често погађа већ на самом почетку оно што је најважније; чини се да у његовом начину писања има нечег народског, вуковског, једноставног, а истовремено тачног и поентираног.

У радовима Милоша Ђурића, а превасходно у његовим преводима древних грчких дела, препознатљив је и језик наше народне поезије.⁵ Такав начин превођења почива, између осталог, на његовом темељном уверењу да се особеност српског философског мишљења не појављује у свом највишем и најизразитијем облику у философским системима и доследном раду логике појма, већ у песнички уобличеној метафизици кнеза Лазара, етици Милоша Обилића, док је у лику старца Вујадина оличен особено српски социолошки поглед на свет. Дубока, рафинирана промишљања наших народних јунака и јунакиња тешко могу спадати у философију у строгом значењу те речи. Па ипак, остаје као питање да ли се из творевина народног духа, мита и песништва може „реконструисати“ философија која би управо почивала на тој специфичности плодова наше народне самосвести, што су, поред Милоша Н. Ђурића, сматрали и, између осталих, Владимир Дворниковић и Ксенија Атанасијевић.

Размотримо прво расправу из 1940. и поглавље о Аристотелу из *Историје хеленске еџике*, као и њихов међусобан однос! Текст из четрдесетих година представља до тада најутемељенију и најпоузданију студију о Аристотеловој етици, опремљену неопходним критичким апаратом. Поврх тога, у њој су преведени на српски језик неки од најзначајнијих делова Стагиранинове *Никомахове еџике*. Премда су кључне тезе ове опсежне студије од 80 страница ушле у Ђурићеву *Историју хеленске еџике*, о чему сведоче готово идентичне реченице и одељци текста, ова два дела се унеколико разликују.

Разлика између текста из 1940. године и поглавља о Аристотеловој етици у *Историји хеленске еџике* састоји се у томе што ово касније написано поглавље представља развијенију, проширену верзију раније објављене расправе. Његова новина лежи и у томе што су напомене развијеније, а проширена је и литература коју је аутор користио. Укључене су, што је и разумљиво, и новије, квалитетније студије. Чини се да је студија из четрдесете године писана у неким својим деловима есејистички, па и у полетном тону, док је поглавље о Аристотелу из његове историје грчке етике више дидактичког карактера, садржи потпуније напомене, текст је тематски сегменти-

⁵ О преводима Милоша Н. Ђурића, те његовом оживљавању народног вуковског језика надахнуто и луцидно пише млади философ Никола Танасић. Уп. Н. Танасић, „Прилози Милоша Н. Ђурића стварању српске филозофске терминологије“, у: *Историја српске филозофије. Прилози истраживању II*, прир. Ирина Деретић, Евро-Бунти, Београд, 2012, стр. 509–538.

ран, те је готово свака тематска потцелина издвојена у самосталан одељак. Поврх тога, поглавље из *Историје* садржи и део о Аристотеловом схватању политике,⁶ чиме с правом Милош Н. Ђурић истиче нераскидиву повезаност између Стагиранинове етике и политике, расправља о његовој најбољој држави, те потом настоји да Аристотелову практичну философију сагледа у целини његове философије.

У оба дела Милош Н. Ђурић се показује као поуздан и изврстан познавалац како изворне грчке философије и књижевности, тако и најквалитетнијих коментара и интерпретација на немачком, француском и енглеском језику. Нека од њих су одолела зубу времена, да наведемо само Јегерову *Аристотелу*,⁷ Гадамерову расправу о Аристотеловом *Пројрејрикос-у*,⁸ Хартманову *Феноменологију обичајносне свесћи*⁹ и друге. То значи да се посредством Ђурићевих дела о Аристотеловој етици српски читалац могао не само први пут, већ и врло исцрпно обавестити о свим важнијим аспектима Стагираниновог учења о врлини, потом о најзначајнијим правцима тадашње коментаторске рецепције Аристотела у Ђурићевом времену, углавном немачке, што није необично, јер су класичне студије, тј. студије о грчкој философији, тада управо и биле најразвијеније у Немачкој.

И једно и друго штиво пак карактерише систематски, синоптички приступ етичкој проблематици код Аристотела, не иде се у сасвим детаљну како филолошку, тако и философску анализу свих феномена, те се стиче утисак да се они више описују него проблематизују, то јест критички преиспитују. Тај почетни утисак би нас могао навести на то да погрешно помислимо како Ђурић само наводи, приказује и описује гледишта других, било да је то Аристотелов текст или пак његову рецепцију, већ тежи да своју позицију у односу на прочитану литературу одреди, да је критички преиспита, што ће рећи да утврди афирмативан или пак негативан суд о њој.

Он је врло често у разговору како са Аристотеловим текстом, који настоји не само да преприча, већ и да разуме и приближи српском читаоцу, тако и са њему савременом, брижљиво пробраном литературом о Стагираниновој философији. На пример, он с правом замера знаменитом српском философу Браниславу Петронијевићу зато што Аристотелов појам *κακία*, опозитан појму *ἀρετή*-а, погрешно тумачи као порок, јер је *κακία* заправо мана нашег карактера.¹⁰ Милош Ђурић не преза ни од критике философских

---

⁶ О Аристотеловом схватању политике Милош Н. Ђурић посвећује немали део свог поглавља о његовој етици. Уп. Милош Н. Ђурић, *Историја хеленске етике*, Београд, 1961, стр. 443–460.

⁷ W. Jäger, *Aristoteles: Grundlegung einer Geschichte seiner Entwicklung*, Berlin, 1923.

⁸ H. G. Gadamer, „Der aristotelische Protrepticos und die entwicklungsgeschichtliche Betrachtung der aristotelischen Ethik“, in: *Hermes* LXVIII (1928), S. 138–164.

⁹ E. von Hartmann, *Phänomenologie des sittlichen Bewußtseins*, Berlin, 1878.

¹⁰ Уп. Милош Ђурић, „Аристотелово етичко учење с обзиром на историјско-етичко народно предање“, у: *Глас* CLXXXIV, Српска краљевска академија, Други разред – филозофско-филолошке и историјске науке 93, Београд, 1940, стр. 25.

ауторитета, попут Едуарда фон Хартмана, када он, како га цитира наш писац, аристотеловску средину тумачи као „апотеозу медиокритетства“ („Apotheose der Mittelmäßigkeit“).¹¹

Своју расправу о Аристотеловом учењу Милош Ђурић и у студији из 1940, и у поглављу из *Историје хеленске етике* започиње тако што јој приписује три интерпретативне одредбе које би требало да на општи начин покажу који је њен карактер. Настојаћемо да покажемо које су те одредбе и да преиспитамо могу ли се оне доиста приписати Стагираниновој етици.

Прва одлика Аристотелове етике јесте, према Ђурићевом мишљењу, реализам. Пошто је реализам вишесмислен философски појам, потребно је видети шта Милош Ђурић разуме под њим. Чини се да он има у виду оно што се уобичајено приписује овом појму и на тај начин карактерише Аристотелову етику; реч је о рефлексијама које се више заснивају на добром схватању и разумевању стварности. Наиме, за разлику од Платона, Аристотел у својим етичким промишљањима полази радије од онога што је за човека остварљиво, него од идеала, издвојених од реалности, које треба следити, без обзира на околности, ситуацију у којој се они остварују. Стога Аристотел сматра да су за реализацију еудајмоније, то јест живљења у складу с врлином, неопходна спољашња добра, попут пријатеља, иметка, доброг изгледа, читавог низа околности, независних од нас, од којих је пак наша срећа и те како зависна, пре свега отуда што су то често неопходни услови за реализацију врлина, а оне управо чине суштину еудајмоније.

Аристотел је, дакле, према Ђурићевом тумачењу много ближи од Платона свету реалног искуства, ономе што живот и околина од нас очекују. Па ипак, чини се да Милошу Н. Ђурићу – који је Аристотелову етику и његов појам „људског добра“ супротставио Платоновој метафизичкој етици и његовој трансцендентној идеји Добра – промиче то да је Стагиранинов „живот у складу с врлином“ такође један идеал, додуше, ближи човеку него што је Платонова идеја Добра. Тешко да у свакодневици, било старогрчкој или овој нашој, постоји велики број људи који су остварили врлине, које тако пластично описује Аристотел, те је „живот у складу с врлином“ пре нормативни образац који треба следити него нешто са чиме се често сусрећемо у реалности. Милош Ђурић, додуше, тачно запажа да у односу на Платона код Аристотела значајније место има вођење рачуна о искуственим политичким и социјалним приликама, као и о степену могућности реализације појединих нормативних образаца.

Друга карактеристика Аристотелове етичке теорије, према тумачењу Милоша Ђурића, јесте њен иманентизам. Стагираниновој философији се иманентизам с правом може приписати свуда, па и у практичкој сфери. Под иманентизмом у сфери етичког Ђурић подразумева то да етички принцип исправног и у сваком погледу врлог понашања лежи у човеку, у његовој свести и његовим одлукама. Трећа кардинална карактеристика која се при-

---

¹¹ *Op. cit.*, стр. 81.

писује Стагираниновој етици јесте њен енергетизам (што бисмо ми данас пре назвали њеним практичним карактером), чиме се хоће рећи да је средишња усмереност ове етичке позиције деловање, а не сазнање врлине; то, наравно, никако не би смело да импликује како сазнање о томе шта је добро не треба да руководи нашим деловањем; напротив, практична мудрост карактеристична је по томе што се води деловањем, али нема сврху сама у себи, већ у етички исправном понашању, из чега недвосмислено управо следи да је „практични“ карактер етике, или, њен, „енергетизам“,¹² како вели Ђурић, оно што на суштински начин обележава најзначајнију грчку етику.

У *Историји хеленске етике* Аристотеловом етичком учењу приписује се и рационализам, што је тачно превасходно зато што Стагирагин сматра како свако морално деловање треба да следи из рационалног просуђивања, за које се, дакле, могу навести исправни разлози и рационално објашњење, које по дефиницији увек стреми неком добру. Ђурићев опис Аристотеловог етичког рационализма неодређен је и непрецизан, јер он у њега уноси и неке елементе емпиризма, који не дистингуира од рационализма, него га чак и укључује. То се види већ из уводних Ђурићевих речи о рационализму *Никомахове етике*, који се по њему „састоји у томе Аристотел своје етичко учење оснива на биолошком искуству...“¹³ Премда је тачно да се разум и искуство не искључују, разум се не може свести на искуство, нити пак рационализам на емпиризам.

Целину Аристотеловог етичког учења Милош Ђурић реконструира тако што прво исправно полази од Аристотелових психолошких претпоставки промишљања о врлинама душе. Наиме, Аристотел у својим *Етикама* (*Никомаховој* и *Еудемовој*) полази од платонистичке поделе душе на њен рационални и нерационални „део“¹⁴ или аспект, потом поделе разумског дела душе на теоријску и практичку рационалност. То показује да Стагираниново етичко учење почива на његовој психологији, без које се не може ни засновати ни разумети, те зато врло важну улогу у схватању Аристотелових врлина имају појмови етичке намере, мотива и разлога зашто поступамо на одређени начин. Исправно полазећи од психолошких основа, потом објашњавајући стицање врлине – при чему Ђурић, за разлику од савремених тумачења Аристотелове практичне философије, уопште не проблематизује појам воље, који тешко да има еквивалента у класичној грчкој философији – наш највећи хелениста прелази на Стагираниново централно учење у врлини.

¹² Реч ἐνέργεια сковао је Аристотел. Када он говори о делатном карактеру етике, он пре употребљава назив πρᾶξις, те се стога у савременој литератури говори да Аристотел истиче практични, а не теоријски или пак технички карактер етике, која је сва усмерена не толико на знање, колико на добро и у сваком погледу исправно деловање.

¹³ Уп. М. Н. Ђурић, *Историја хеленске етике*, стр. 422.

¹⁴ Овај израз није баш прикладан. „Део“ душе се по инерцији доводи у везу са делом тела. „Делови“ душе, међутим, нису по Аристотеловом мишљењу одвојиви док човек живи, на исти начин на који су то делови тела.

Највећи део како Ђурићеве расправе из 1940, тако и поглавља посвећеног Аристотелу из *Историје хеленске етике*, посвећен је коментарисању Стагираниновог „каталога“ врлина. Нећемо улазити у све сегменте Ђурићеве интерпретације појмовне мреже Стагиранинове практичне философије већ ћемо истаћи неке одлике његовог излагања, полазећи од основе од које креће у својим разматрањима, те ћемо посебно размотрити Ђурићево тумачење кључних карактерних врлина, које наводи Аристотел, а потом његово разумевање Аристотеловог пријатељства.

Ђурићева анализа како Аристотелове дефиниције врлине, тако и сваке врлине понаособ показује да су се оне развиле из особеног грчког духа, те да оне, како сматра наш најзначајнији хелениста, имају порекло у „историјској народној супстанцији“.¹⁵ Те рефлексije нису самоникле, већ су настале у извесном времену, у одређеној традицији и култури. Аристотелово философско разумевање врлине Милош Ђурић разматра у ширем културолошком оквиру, показујући сличности и разлике са песничким, драмским приказивањем врлина од Хомера све до трагичких песника. На тај начин Ђурић показује да је философско схватање врлине неодвојиво од културолошког контекста у којем је настало, при томе се свесно залажући за нешто што бисмо ми данас назвали интердисциплинарношћу у приступу, којом се једино и може реконструисати свеукупно богатство садржаја феномена о којем је реч. Милош Ђурић сматра да не постоји неко „чисто“ философско разумевање врлине које је одвојиво од других артикулација тог истог феномена, при чему у његовим анализама кадкада изостају подробнија и проблемски освешћена разматрања тих феномена. Из ових проницљиво повучених паралела између Аристотелових етичких промишљања и таквих која се могу наћи у другим областима грчког духа види се како Ђурићева велика ерудиција, тако и талент да ствари сагледа у ширем контексту, те да повеже оно што је само на први поглед врло различито.

Поврх тога, он стално настоји да древне философске рефлексije оживи, актуелизује, то јест покаже и њихову релевантност како за савремено доба, тако и за српску културу свога времена. У том смислу би требало истаћи да учење о врлини као средини између две крајности он проналази и код једног од наших најоригиналнијих философа Божидара Кнежевића, будући да Кнежевић сматра како је „врлина редуцирање себе на праву меру према другим људима, према друштву“.¹⁶ Премда је сувише олако поистоветити Аристотелову са Кнежевићевом дефиницијом врлине, између којих постоје, упркос истицању „праве мере“, видне разлике, јасно је како постоје и сличности, на које Ђурић исправно скреће пажњу, тврдећи да је Аристотелово учење о врлини нашло одјека и у српској философији.

---

¹⁵ Уп. Милош Ђурић, „Аристотелово етичко учење с обзиром на историјско-етичко народно предање“, у: *Глас CLXXXIV*, Српска краљевска академија, Други разред – философско-филолошке и историјске науке, 93, Београд, 1940, стр. 52.

¹⁶ Уп. *ibid.*, стр. 31.

Уопштено узев, од изузетног је значаја, премда је то, на жалост, не баш честа појава у нашој култури, да се философске рефлексije европских аутора доводе у везу и пореде са схватањима домаћих философа. Наши мислиоци неретко полазе од своје често „умишљене“ оригиналности, те сматрају, за шта тешко могу имати покрића, да се могу мерити само са највећим философима, док ауторе из властите традиције одбацују или њихова схватања игноришу. Милош Н. Ђурић промишља ситуацију на потпуно другачији начин у односу на то. Он стално настоји да рефлексije најзначајнијих философа доведе у везу са нашом философском традицијом, превасходно с етичким учењима, која је добро познавао и разумевао.

Ђурић преводи Аристотелову чувену дефиницију врлина, па је онда разматра врло детаљно и пажљиво, наглашавајући с правом да средина, коју треба изабрати у етички исправном деловању, није нешто што је субјективно и произвољно, већ да потиче од неоспорно тачног промишљања и увида. Та етичка средина – како исправно запажа Милош Ђурић, критикујући при том, како смо већ рекли, представнике супротног мишљења – није показатељ медиокритетства, већ, напротив, оно што је највише и што се најтеже постиже. Наш хелениста тачно запажа да је Аристотел довео до појма, односно детаљно и суптилно „појмовно разрадио“ етос мере и средине, који је постојао у грчкој традицији и култури од делфијске гноме „Ништа сувише“, преко Хесиодове опомене „Пази на меру“, све до трећег дела Есхилове *Орестидеје*, где се каже да је сентенца „Бог даде средину“ у политичком смислу између анархије и деспотизма.¹⁷ Философско разумевање врлине према Ђурићу није одвојиво од духа грчке културе, већ представља најопштији и најпрецизнији израз тог духа.

Милош Ђурић детаљно разматра сваку од Аристотелових карактерних врлина, које преводи на српски језик, те даје врло корисну схему и врлина и мана. Он је вођен интересом да их протумачи тако што не приказује само Аристотелов текст, већ их промишља у богатој традицији хеленске културе, чији је Ђурић изванредан познавалац, који не само да познаје грађу, већ је кадар да у њој уочи оно што је битно да се истакне, а то је врло ре-дак талент.

Прва карактерна врлина коју Аристотел појмовно одређује, настојећи да опише све облике њеног појављивања, јесте храброст. Ђурић исправно уочава утицај традиције на Аристотелова промишљања, чије је порекло у кодексу „витешког“, то јест ратничког племства, где се врлина у целини поистовећује с храброшћу. Врлина *σωφροσύνη* такође спада у једну од средишњих у грчкој култури. Милош Ђурић исправно уочава да она почива, како је показано у Платоновом *Хармиду*, на самосазнању,¹⁸ будући да умереност, или самосавладавање, или трезвеност – како Ђурић преводи ову реч – почива на исправном увиду у однос различитих унутрашњих аспеката

¹⁷ Уп. *ibid.*, стр. 31–33.

¹⁸ Уп. *ibid.*, стр. 38.

нас самих. Тај важан момент у одређењу укључен је и у Аристотелово разумевање *σωφροσύνη*. Као и код Платона, и код Аристотела праведност, како истиче Ђурић, заузима посебно место, те стога овој врлини наш хелениста у својој расправи из 1940. и једно потпоглавље посвећује њој. Стагираин разликује праведност уопште, коју изједначава са самом врлином, и праведност у ужем смислу, која је двострука: дистрибутивна и комутативна, чиме је утицао на потоње теорије о праведности.¹⁹

Враћајући се поново на Аристотелову „поделу“ душе на њен ирационални и рационални део, Милош Ђурић подробно разматра све дијанеитичке врлине које су конститутивне за одређење морално исправног понашања. Посебну пажњу посвећује уму и теоријском животу, посвећеном научном посматрању и истраживању, које је према Аристотелу најпотпунији и најсрећнији облик живота.²⁰ Живећи тако, човек као да надмашује своју људску природу и приближава се ономе што је божанско. Као што Стагиралинове етичке врлине Ђурић анализира не само код Аристотела већ и у песничким творевинама, и врлине разумског дела душе такође имају своје порекло у традицији из које су проистекле. Аристотел прецизно појмовно захвата њихов смисао и значај, и суптилно уочава разлике између њих, настојећи да за те разлике пронађе и одговарајући лексички еквивалент.

Својим опсежним и луцидним разматрањем улоге пријатељства²¹ у Аристотеловој етици и у ширем контексту Милош Ђурић као да је антиципирао релевантност и актуелност који ће Стагиралиново разумевање овог појма имати у савременој философији – на пример, у делу Жака Дерида²² или код Ђорђа Агамбена. Анализирајући Стагиралинов појам пријатељства, Милош Ђурић исправно истиче како се према Аристотелу пријатељство успоставља када у некој другој личности препознамо своје ја, те се тако према њој и односимо. Тај појам пријатељства почива на својеврсном „самољубљу“, које никако не представља било какав облик нарцизма, заљубљености у лажну представу о себи, на којима почивају претерана сујета и себичност. Аристотелово здраво „самољубље“ сасвим је другачијег карактера. Бити пријатељ са самим собом, по Стагиралиновом мишљењу, значи љубав према ономе што је најбоље у нама, а то је ум, који је једини у стању да успостави хармонију у нашем унутарњем животу. Тек уколико смо умни, уравнотежени и емоционално стабилни, у стању смо да склапамо истинска и дуготрајна пријатељства, што значи да је аристотеловско самољубље претпоставка пријатељства.

¹⁹ Уп. *ibid.*, стр. 42–46.

²⁰ Уп. *ibid.*, стр. 49–52.

²¹ О односу између три врсте пријатељства интерпретираном посредством *πρὸς ἑν* расправља Слободан Жуњић. Уп. С. Жуњић, *Аристотел и хеленистика*, Београд, 1988, стр. 279.

²² Жак Дерида, *Полиитике пријатељства*, превео Иван Миленковић Београд, 2001.

Другачије речено, пријатељску љубав према другима кадар је да испољи само човек који познаје и уважава самога себе, што заправо представља смисао аристотеловског здравог самољубља. Попут других концепата из Стагиринове етике, и појам пријатељства Милош Ђурић сагледа у ширем контексту, те уочава да мотив пријатељства наступа кроз целокупну грчку књижевност и представља трајно обележје грчког духа. Врло је упечатљив пример који Ђурић наводи хотећи да укаже на дубљу повезаност философије и пријатељства. Наиме, пошто су на превару Персијанци заробили Хермију, Аристотеловог таста или шурака, он изговара дубоке, достојанствене речи: „Јавите мојим пријатељима и друговима да нисам учинио ништа што би било недостојно философије.“²³

Ђурићево развијено, подробно и свестрано разматрање Аристотеловог етичког учења од неоспорног је културно-историјског значаја. У расправи из 1940, као и у поглављу из *Историје хеленске еџике*, он је кључне делове *Никомахове еџике* превео на српски језик, чиме је наш читалац и пре превода Радмиле Шалабалић (1927–2011) целокупне *Никомахове еџике* могао да се упозна са средишњим Аристотеловим етичким појмовима и промишљањима о највишем људском добру, „блаженству“ (истинској срећи), етичким и дијаноетичким врлинама, умском животу и пријатељству. Највероватније се Радмила Шалабалић у своме преводу руководила бројним преводилачким решењима која је пре ње дао Милош Ђурић. Премда се каткад могу наћи и прикладнији изрази од Ђурићевих превода појединих Аристотелових појмова, они не престају да буду упечатљиви, сликовити, те одишу живошћу и народним духом.

У њима се, као што смо поменули, показује целокупно богатство српског језика, његов потенцијал за сликовито, надахнуто и маштовито изражавање, које никада не звучи неаутентично и артифицијелно. Додајмо и то да је Милош Н. Ђурић сигурно био под утицајем како немачких превода, тако и немачких књига и студија о Аристотеловој етици и политици, што се може видети и из његових напомена. То није нимало чудно, будући да су класичне студије тада биле и најразвијеније на немачком говорном подручју. Реткост је то што Ђурић не имитира ни синтаксу, ни конструкције немачког језика, већ његови преводи звуче сасвим природно на српском језику.

Интерпретација Аристотелове етике Милоша Ђурића, поред културолошког и филолошког, има и педагошки значај, те је сигурно дуго времена била корисно штиво не само за почетно него и за подробније и продубљеније упознавање стручњака и шире образоване публике са разгранатом мрежом појмова Аристотелове етике. Сем тога, Милош Ђурић је успео да српском читатељству свога времена врло исцрпно представи и критички прикаже кључне моделе рецепције Стагиринове практичне философије, уз најбитније цитате из централних делова Аристотелове *Никомахове еџике*.

---

²³ Уп. *ibid.*, стр. 68.

Премда Милош Ђурић није покренуо нов правац у интерпретацији Аристотелове практичке философије, његово тумачење обилује надахнутим, новим и адекватним увидима. Потпуно би било нетачно тврдити да он само неутрално препричава Аристотела или пак неповезано преноси разноврсна тумачења његових рефлексија. Напротив, Милош Ђурић свестрано преиспитује како Аристотела, тако још у већој мери најзначајније облике рецепције његове мисли у времену у којем је живео, било да се према њима односи негативно или пак афирмативно.

У расветљавању спорних места у Аристотеловом тексту Ђурић настоји да одреди своје становиште у тумачењу, те је, како смо раније навели, спреман да умесно критикује став и таквог философа као што је Едуард фон Хартман. Његово тумачење Аристотелове етике није ни само рецептивног карактера, нити је написано искључиво у циљу информативног упознавања српске читалачке публике са древном античком философијом. У делима Милоша Ђурића видно је изражена тенденција да се покажу релевантност и актуелност Аристотелових етичких промишљања, и то посебно у оквиру наше философске баштине, поређењем са најзначајнијим српским мислиоцима. Дакле, он не преиспитује рецепцију античке философије и књижевности једино у европским, већ и у светским оквирима, чиме, у извесној мери, посредно доприноси и проучавању српске философије и њене повезаности са античким темељима.

У време када је настала Ђурићева студија из 1940. године она је засигурно спадала међу квалитетније радове у европској философско-филолошкој расправно-коментаторској литератури о Аристотелу, те се истиче систематичношћу, контекстуалним и интердисциплинарним приступом²⁴ у расветљавању предмета истраживања, што често изостаје из савремених интерпретација Аристотелове етике, неретко усмереним на решавања конкретног текстуалног проблема без целовитијег културно-историјског захвата. Посматрано из перспективе савремене философије и класичне филологије, у Ђурићевој интерпретацији Аристотелових етичких тема свакако је најактуелнији Стагиранинов појам пријатељства, за који наш највећи хелениста као да је предосетио да ће доживети савремену ренесансу; и то не само у познатој Деридиној књизи *Полиитике и пријатељства*, него и у бројним другим књигама, расправама, студијама, у којима се на светској

²⁴ Академик Михаило Ђурић сматра да његов презимењак није довољно водио рачуна о разлици између философије и других облика духовног стваралаштва, без обзира на то што „нема никакве сумње да је Милош Н. Ђурић умногоме унапредио проучавање грчке философије код нас“. Чини се пак да је у тумачењима Милоша Н. Ђурића много уочљивија управо супротна, освешћена тежња да се философске идеје сагледају у ширем културолошко-духовном контексту, а не само као плодови једног облика стваралаштва, премда је тачно и то да није био склон развијању философске аргументације или пак детаљнијем проблемском тумачењу философских текстова. Уп. Михаило Ђурић, „Милош Н. Ђурић као историчар грчке философије“, у: *Филозофски јодушњак* 9/1996, стр. 243–251.

сцени несмањеним интензитетом пише о пријатељству, и то управо данас, када има све мање правих пријатељстава, или онога што Аристотел сматра пријатељством у истинском смислу те речи, а то је пријатељство које се заснива на врлини.

IRINA DERETIĆ, PhD

Faculty of Philosophy
University of Belgrade

ARISTOTLE'S ETHICS IN THE INTERPRETATION OF MILOŠ N. ĐURIĆ

Summary

The aim of this paper is to analyse and reconsider critically the meaning and significance of Miloš Đurić's interpretation of Aristotle's ethics. In this context, I attempt to elucidate his general approach to ancient heritage in general and philosophical in particular. Afterwards, the key characteristics that Miloš Đurić ascribes to Aristotle's ethics are considered, as well as the central concepts of his practical philosophy with particular attention to his understanding of Aristotle's concept of friendship.

Key words: Aristotle, Miloš N. Đurić (1892–1967), ethics, happiness, virtue, friendship